Великий Р.Г., протоієрей, кандидат богословських наук,
доцент кафедри соціальних та гуманітарних дисциплін,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності
Лозинський А.Ф., кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри соціальних та гуманітарних дисциплін,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

ХРИСТИЯНСЬКА ЦЕРКВА – ПЕРШИЙ СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

У статті розглядається діяльність християнської церкви як першого інституту соціальної роботи. Проаналізовано середньовічні концепції бідності, церковні документи про благодійність та опіку. Охарактеризовано організацію та фінансування інститутів соціальної допомоги, роль чернецтва у реалізації ідей милосердя і допомоги ближньому. Висвітлено процес становлення і розвитку конфесійних теоретичних підходів до проблем соціальної допомоги і підтримки та педагогічних ідей християнських теологів.

Ключові слова: християнство, церква, монастир, середньовіччя, соціальна робота, соціальна допомога, благодійність, милосердя.

Considered the activity of Christian Church as the first institution of social work. Analysed the medieval concept of poverty, church documents about charity and care. Characterized the organization and financing of social welfare institutions, the role of monasticism in the implementation of ideas of charity and help to neighbour. Reflected the process of formation and development of religious theoretical approaches to problems of social care and support and pedagogical ideas of Christian theologians.

Key words: Christianity, church, monastery, Middle Ages, social work, social aid, charity, compassion.

Після знищення варварами в V ст. Римської імперії у Європі почався новий етап історичного розвитку – епоха Середньовіччя. На зміну рабовласницькому ладу прийшло феодальне суспільство, де політична влада належала, світським і духовним особам. Ідеологічною основою стали релігія і церква, які монополізували суспільне життя, державну владу, освіту, науку, мистецтво та ін.

Епоха Середньовіччя успадкувала від Римської імперії християнську релігію, яка була неоднорідною. У 1054 р. відбувся розкол християнської церкви на західну (католицизм) і східну гілки (православ’я). Згодом католицизм став ідеологічною основою середньовіччя, поступово зміцнюючи свої позиції у Європі, а церква стала першим носієм благодійності й суспільної опіки. Велику роль в наданні соціальної допомоги відіграли чернечі ордени – спільноти монахів, які добровільно прирікали себе на безшлюбність та обітниці зречення від всіх благ світу. Також, до церкви перейшла важлива функція – підтримувати суспільний мир і пом’ягшувати соціальні суперечності [4, с. 27-31].

Середньовічна церква не підтримувала світську владу у її певній агресивності до обездолених, так як це було несумісним з християнськими теоріями смирення, любові до ближнього, рівності всіх перед Богом та ін. Стосунки церкви з бідними, фактично зводились до вимоги милостині, при цьому не згадувалося про знищення соціальної нерівності. Однак, опіка над нужденними відігравала важливу роль в діяльності церкви. Зокрема, постановами Ельвірського (306 р.) і Антіохійського соборів (341 р.), єпископату було надано право розпоряджатися на свій розсуд майном церкви для потреб соціально незахищених осіб та допомагати тим, хто потребує невідкладної допомоги, переважно у неділю, коли віруючі збирались на Богослужіння у храмах.

Церква не обмежувалася лише проповідями про необхідність милостині, вона прагнула "не словом, а ділом" допомогти соціально незахищеним. Зокрема, майже 25 % церковних прибутків використовувались з благодійною метою, а роздавання хліба і складання списків убогих стали виключною прерогативою церкви. Вона організовувала і фінансувала інститути соціальної допомоги: богодільні, лікарні, притулки, нічліжки.

Значною благодійною діяльністю займався святий Василій Великий (329-379 рр., єпископ з Кесарії Каппадокійської в Малій Азії, визначний церковний діяч, один із отців церкви і найшанованіших в Україні святих). Він заснував притулок для перестарілих, госпіталь та богодільню для хворих і калік. Джерелом для функціонування таких закладів слугували церковні прибутки та приватні пожертви парафіян. Госпіталь, організований святим Василієм Великим, відіграв функцію прототипу закладів соціальної допомоги, які відкривалися при монастирських лікарнях у Західній Європі, а його правила соціальної допомоги стали кодексом монашого життя церкви [1, с. 117-134].

Монахи опікувалися і лікували хворих й паралельно навчалися медичній справі. Проте, перші монастирські соціальні медичні заклади були досить низького професійного рівня. Лікування, в основному, відбувалося "постом і молитвою", і рідко досягали своєї мети. Крім того, в періоди епідемій, такі лікарні при скупченні багатьох хворих, перетворювалися у розсадники небезпечних інфекційних захворювань, які легко передавалися від однієї людини до іншої та мали назву "будинків страждань" [4, с. 27-31].

Середньовічна соціальна робота в Україні, також, значною мірою була зосереджена у церквах і монастирях. Церковна соціальна допомога базувалася на т.зв. "десятині" – фінансовім відрахуванні від князівських доходів. Монастирі проводили багатопрофільну роботу і стали провідними центрами благодійності виконуючи різноманітні функції: лікування, надання одноразової допомоги харчуванням, милостині, навчання грамоті, контролю над убогими та ін. Соціальною роботою у князівські часи займалися і парафіяльні організації. Зокрема, біля храму споруджувалися спеціальні будівлі, де могли

перебути негаразди соціально незахищені парафіяни. Монастирі стали не лише інституціями соціальної допомоги, але й своєрідними органами громадського контролю та місцем покарання для невірних жінок [7, с. 168-169].

Об'єктом турботи церкви були бездомні та бідні. Зокрема, у 542 р. в Ліоні був відкритий соціальний притулок "Божий будинок", де надавали соціальну допомогу монахи і міські добровольці. Проте, згодом епідемії, війни та інші соціальні катаклізми змінили ставлення до бідності людей. Новоутворені середньовічні держави потребували здорової робочої сили та активних людей для економічного будівництва. Поступово сформувалися два погляди на убогість. Одні сприймали бідняків як деградованих, неповноцінних, небезпечних істот, до яких необхідно застосувати дискримінаційно-репресивні заходи, а інші – проявляли співчуття і прагнули надати їм соціальну допомогу [3, с. 102].

Християнству належить, також, і один з перших законодавчих актів у галузі соціальної роботи. Зокрема, у 1100 р. католицька церква видала зібрання канонічних законів із теорії і практики благодійності [6, с. 91-93].

Активну роль у процесах соціальної підтримки вразливих верств населення відігравали чернечі ордени, які стали своєрідним суспільним благодійним інститутом, де на практиці реалізовувалися ідеї милосердя і допомоги ближньому. Зокрема, іоанніти і лазаристи надавали допомогу хворим; бегарди і алексіани допомагали тим, хто перебуває присмерті та здійснювали їх поховання; а тринітарії турбувалися про повернення чи викуп полонених християн із мусульманської неволі. В Україні найбільш активною соціальною допомогою займалися: францисканці, домініканці і бенедиктинці (проводили велику місіонерську роботу в монастирях, де організовували лікарні для стражденних, нічліжки для бідних і подорожніх та ін.), василіяни (один з основних чернечих орденів Української греко-католицької церкви, організовували постійну місіонерську допомогу хворим і бідним задля їхнього спасіння) та кармеліти і єзуїти (відкривали при монастирях і колегіях інтернати для незаможної молоді, допомагали убогим і бідним) та ін.

Поряд із соціальною роботою церква формувала теоретичні підходи до проблем допомоги і опіки через осмислення найважливіших християнських догматів про милосердя. Особливого поширення набули праці тогочасних мислителів і теологів: Василія Великого, Григорія Богослова, Іоана Златоуста, Федора Студита, Афанасія Александрійського та ін., які мали великий вплив на становлення суспільної свідомості у питаннях соціальної допомоги, підтримки і опіки. Відмінною рисою окремих творів представників "морально-повчальної" літератури церкви було те, що вони призначалися як для науково-теологічного, так і суспільно-буденного використання. Інтерпретація і

коментування християнських текстів висвічували проблеми соціальної справедливості, співчуття, милосердя та любові до ближнього.

Зокрема, святий Василій Великий суть соціального милосердя вбачав у співчутті пригнобленим. Він вважав, що треба турбуватися про людей, які з великого багатства впали у крайню бідність, а також про тих, хто маючи міцне здоров'я, став хворим [1, с. 154-160]. Святий Григорій Богослов (Григорій Назіанський, 330-390 рр., візантійський мислитель і теолог, один із отців церкви, єпископ Назіанза і Сасима, Константинопольський патріарх) подав зразок практичної соціальної роботи: "Будь для нещасного Богом". Однак, милосердя і благодійність у ставленні до ближнього передбачають й певні завдання для того, хто творить цю милостиню. Так, Григорій Богослов розрізняв благодійність вищу і нижчу. Перша приносить користь душі й представлена законами пророків, учителів, пастирів та ін., а друга – приносить їжу, ліки, спокій і терпіння. А ідея наближення людини до гармонії душі і тіла, отримала інтерпретацію: "Заслужи перевагу перед ближнім твоїм тим, що ти за нього більш благодійний" [2, с. 668-712].

Твори проповідника, святого Іоана Златоуста (347-407 рр., єпископа Константинопольського, найшанованішого в Україні святого, автора церковної літургії східного обряду) представлені найбільш повно і об'ємно із всіх праць церковно-соціального змісту. На його думку, людина найбільше повинна навчатися милосердю, адже воно і робить її людиною. Соціальна справедливість трактується із принципу суспільної корисності: "Ми всі маємо потребу один в одному: бідний в багатому, багатий у злидареві, той, хто нічого не має, у тому, хто подає милостиню...". Принцип суспільної корисності розглядається як Божа мудрість. Він вважав, що в акті милосердя немає меж ("Робити добро і подавати милостиню треба навіть язичнику"), а жорстокість і несправедливість проявляються тоді, коли милосердя поширюється тільки на певне коло суб'єктів. Що стосується самої милостині, то вона є способом позбутися "хвороби духовної і ран гріховних". Бог велів подавати милостиню не лише, щоб "наситилися бідні", але щоб і ті, хто подає, могли "заслужити собі нагороду". У більшій мірі милосердя необхідне другим, ніж першим. Іоан Златоуст виділяв два рівні соціальної допомоги: милості духовні (навчити істини і добру, молитися Богу за ближнього та ін.) і тілесні (напоїти спраглого, одягти голого, відвідати ув'язненого, прийняти в дім мандрівника та ін.) [5, с. 364-371].

Таким чином, середньовічні християнські мислителі і теологи передбачали необхідність всебічного виховання людини, а соціальна допомога не повинна зводитись

лише до милостині (шматок хліба, одяг, ліки та ін.), вона має прищепити суспільству певні моральні якості і прагнення служити Богу.

В епоху Середньовіччя вважали, що людина є особливим духовним світом, яка створена за “образом і подобієм Божим”. Людській природі притаманна схильність і прагнення до добра. Людське тіло розглядалося як вмістилище душі. Найвищим у душі є розум, що відкриває шлях до пізнання Бога. Душевні здібності необхідно виховувати і спрямовувати для досягнення істинної, вищої мети, оскільки, за словами святого Василія Великого, в реальному житті здібності людини стають “добром чи злом” в залежності від їх застосування в конкретній ситуації. Іоан Златоуст звертався до божественної суті в людині, її моральності, засуджував методи авторитарного тиску, примусу, віддавав перевагу пораді й застереженням. На першому місці мала бути моральна мета виховання, а призначення педагога-християнина полягало в тому, щоб навчати любові до ближнього. Він показав приклад того, як наставнику слід звертатися до особистості кожного учня і слухача. Наголошував, що необхідно бачити кожного учня окремо, а не масу, будувати свою мову образно, дохідливо, емоційно, конкретно, наочно розкриваючи зміст того, що вивчається. При цьому головним джерелом знань була Біблія [2, с. 98-99].

Література:

1. Василій Великий. Морально-аскетичні твори. – Львів : Свічадо, 2006. – 380 с. (Серія: Джерела Християнського Сходу).
2. Григорий Богослов // Православная энциклопедия: в 25 т. – М. : Церковно-научный центр РПЦ «Православная энциклопедия», 2006. – Т. XII. – С. 668-712.
3. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX в.: Учебное пособие для педагогических учебных заведений / Под ред. академика РАО А.И.Пискунова. 2-е изд., испр, и дополн. – М. : ТЦ «Сфера», 2001. – 512 с.
4. Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи. Курс лекцій / Поліщук В.А., Янкович О.І. – Тернопіль : ТДПУ, 2009. – 256 с.
5. Крестный путь Иоанна Златоуста / Автор-сост. О.В.Орлова. – 2-е изд. – М. : Адрес-Пресс, 2002. – 399 с.
6. Кузьмин К.В., Сутырин Б.А. История социальной работы за рубежом и в России: с древности до начала XX века. Учебное пособие для вузов. – М. : Академический Проэкт ; Екатеринбург : Деловая книга, 2002. – 480 с.
7. Фурман А., Підгурська М. Історія соціальної роботи // Психологія і суспільство. – Тернопіль : ТНЕУ; Економічна думка, 2010. – № 4. – С. 163-204.